MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO.

PROGRAM NAUKI

W SZKOŁACH POWSZECHNYCH SIEDMIOKLASOWYCH

HISTORJA.

WYDANIE CZWARTE

WARSZAWA — 1924
SKŁAD GŁÓWNY: „KSIĄŻNICA-ATLAS" TOW. NAUCZ. SZKÓŁ. WYŻ.
WARSZAWA, NOWY ŚWIAT Nr. 59. — LWÓW, CZARNIECKIEGO 12.
DO NABYCIA WE WSZYSTKICH KSIĘGARNIACH.

Drukiem Salezjańskich Zakładów graficznych, Warszawa, ul. Lipowa, 14.

Cel nauki:

1. Zaznajomienie dzieci a) z najważniejszemi momentami przeszłości narodowej: ustrojem społecznym i narodowym, wybitnemi wydarzeniami oraz wybitnemi postaciami z dziejów ojczystych, b) z najważniejszemi momentami z dziejów powszechnych.

2. Zainteresowanie uczniów sprawami narodowemi: przeszłością, teraźniejszością i przyszłością kraju.

3. Przygotowanie do czytania łatwiejszych książek treści historycznej.

4. Urobienie pojęcia o zbiorowem życiu narodu.

5. Wyrobienie poczucia odpowiedzialności obywatelskiej i poznanie obowiązków obywatelskich.

6. Wzbudzenie miłości do ojczyzny i współrodaków.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

Oddział III.

(Program A).

1. Nasi przodkowie Słowianie. Jak wyglądał nasz kraj? (Brak miast, dróg, nieprzebyte puszcze pełne dzikiego zwierza: niedźwiedzi, wilków, lisów, turów, żubrów; obfitość pszczół, rzeki szeroko rozlane, pola, olbrzymie bagna i łąki). Dawne podania.

2. Mieszko I przyjmuje chrzest i wprowadza chrześcijaństwo do Polski. Praca zakonników, karczowanie lasów, uprawa ziemi, rzemiosła. Pierwsze książki, pisane w klasztorach na pergaminie.

3. Bolesław Chrobry, wielki rycerz, naznacza granice Polski. Podanie o żelaznych słupach. Zjazd w Gnieźnie. Szczerbiec.

4. O napadzie Tatarów. Wygląd i uzbrojenie Tatarów, okrucieństwa. Obraz zniszczenia kraju po napadzie. Bitwa pod Legnicą. Św. Kinga.

5. O Kazimierzu Wielkim — dobrym gospodarzu. Sprawiedliwe sądy i opieka nad chłopami. Murowane zamki, domy oraz spichrze. (Kazimierz nad Wisłą). Jak dawniej wyglądały miasta? (Mury naokoło miasta, kramy, rynek, ratusz, wąskie uliczki, grube mury domów, kołatki u drzwi).

Pokazać na obrazkach spichrze i stare domy w Kazimierzu, bramę Florjańską, Rondel i ratusz w Krakowie, albo bramę Opatowską i ratusz w Sandomierzu. (Pożądana też wycieczka).

6. O królowej Jadwidze. Poświęcenie Jadwigi. Ślub z Jagiełłą. Dobroć królowej. Ofiarowanie kosztowności na wyższą szkołę w Krakowie. Śmierć królowej i żal Polaków. Grunwald.

7. O Kazimierzu Jagiellończyku i jego synach. Wychowanie synów królewskich. Potęga Polski i szacunek u sąsiadów (ofiarowanie królewiczowi polskiemu korony czeskiej i węgierskiej). Sławni Polacy: Jan Długosz i Mikołaj Kopernik.

8. Sejm w Lublinie w r. 1569. Sejmiki i wybór posłów. Nabożeństwo. Mowa króla o konieczności potwierdzenia unji Litwy z Polską. Wybór marszałka przez posłów. Co postanowiono na Sejmie w Lublinie? Zakończenie sejmu. Należy podkreślić, że mówiono wtedy, iż łączą się „wolni z wolnymi, równi z równymi“, i wytłumaczyć znaczenie tej zasady. Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Unja lubelska“.

9. O mądrym doradcy Batorego, Janie Zamojskim. Młode lata Zamojskiego. Zamojski, jako hetman; jego ofiarność dla ojczyzny.

10. O Karolu Chodkiewiczu. Wróżba Batorego. Bohaterska bitwa pod Chocimem.

11. O wojnie ze Szwedami za Jana Kazimierza. Zdrajca Radziejowski wprowadza Szwedów. Polacy poddają się Karolowi Gustawowi. Karol Gustaw w podziemiach Wawelu. Ksiądz Kordecki broni Częstochowy.

12. Jan Sobieski.

13. Pierwszy rozbiór Polski. Sąsiedzi Polski: Rosja, Austrja i Prusy (pokazać na mapie) układają rozbiór. Pokazać na mapie (ziemie, zabrane wtedy Polsce).

Sejm, zwołany na żądanie carowej Katarzyny dla zatwierdzenia rozbioru. Opór Tadeusza Rejtana.

(Scenę oporu Rejtana należy opowiedzieć w skróceniu, nie wspominając o konfederacji i nie wymieniając innych nazwisk prócz Ponińskiego—zdrajcy i Rejtana. Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Rejtan“).

14. Po rozbiorze w Polsce. Mądrzy Polacy dążą do poprawy. Dobre szkoły. Jaka krzywda działa się chłopom? Co to znaczy być poddanym? Co to była pańszczyzna? Mądrzy i dobrzy Polacy znoszą w swoich majątkach pańszczyznę. (Mówiąc o chłopach, należy zaznaczyć, że we wszystkich krajach Europy chłopi byli poddanymi i wszędzie odrabiali pańszczyznę. W Polsce nie było gorzej, niż u naszych sąsiadów z zachodu, a lepiej niż w Rosji; tam chłopi byli niewolnikami, których panowie sprzedawali).

15. Dzień 3 maja 1791 w Warszawie.

16. Przysięga Kościuszki w Krakowie. Kogo Kościuszko powołał do walki? Bitwa pod Racławicami. Chłopi zdobywają armaty. Kościuszko przywdziewa sukmanę chłopską.

17. Szewc Kiliński wypędza Rosjan z Warszawy. Rosjanie chcą odebrać Polakom arsenał. Walka z wojskiem rosyjskiem. Poddanie się Rosjan.

18. Bitwa pod Maciejowicami. Warszawa przygotowuje się do obrony. Rzeź Pragi.

29. Trzeci rozbiór Polski.

Państwo polskie przestaje istnieć, ale naród trwa. Rozmowa z dziećmi na temat: co utrzymuje naród w jedności? (Język, religja, wspólne zwyczaje, wspólna przeszłość, miłość ziemi rodzinnej). Naród nie może sobie dobrze życia urządzić, jeżeli nie ma państwa. (Brak szkół, jako jeden ze skutków rosyjskich rządów u nas). Historja Polski od trzeciego rozbioru jest ciągłą walką o odzyskanie niepodległości.

20. Co to były legjony? Pieśń legjonów. Zapał w Polsce. Bohaterstwo legjonów. Wojny Napoleona. Napoleon tworzy niepodległe Księstwo Warszawskie (pokazać na mapie).

21. Wojna z Austrją. Książe Józef pod Raszynem i śmierć księcia Józefa.

22. Przeniesienie zwłok księcia Józefa do grobów królewskich w Krakowie. Śmierć Kościuszki. Złożenie jego zwłok do grobów królewskich. Sypanie kopca.

23. Wojna z Rosją: Bitwa pod Grochowem (walka w Olszynce, Chłopicki ranny). Śmierć Sowińskiego na wałach Woli przy armacie.

24. Powstanie. Pierwszy Rząd Narodowy ogłasza zniesienie pańszczyzny. (Wyjątek z odezwy Rządu z dn. 22 stycznia o zniesieniu pańszczyzny należy przeczytać). Jak walczyli powstańcy? (Należy uwydatnić trudności walki, bohaterstwo i zapał powstańców.) Wyroki śmierci, wydawane na powstańców przez rząd rosyjski. Egzekucja dn. 5 sierpnia 1864 r. na stokach cytadeli w Warszawie. Pamiątkowy krzyż.

25. O prześladowaniu unitów. Nie należy opowiadać dziejów unji, wspomnieć tylko, że religja unicka zbliżona jest do katolickiej, unici uznają nad sobą władzę papieża.

26. O Polakach w Poznańskiem. Komisja Kolonizacyjna. Wóz Drzymały. Września.

27. Odzyskanie niepodległości.

Oddział III.

(Program B).

1. Nasi przodkowie słowianie. Jak wyglądał nasz kraj? (Brak miast, dróg, nieprzebyte puszcze, pełne dzikiego zwierza: niedźwiedzi, wilków, lisów, turów, żubrów; obfitość pszczół, rzeki szeroko rozlane, pola, olbrzymie bagna i łąki). Dawne podania.

2. Mieszko I przyjmuje chrzest i wprowadza chrześcijaństwo do Polski. Praca zakonników, karczowanie lasów, uprawa ziemi, rzemiosła. Pierwsze książki pisane w klasztorach na pergaminie.

3. Jak Bolesław Krzywousty walczył z Niemcami? (Puszcze, bagna broniły wrogom dostępu). Jak wyglądał gród? Obrona Głogowa.

4. O Władysławie Łokietku. Kłótnia pomiędzy książętami od czasu podziału Polski przez Bolesława Krzywoustego. Łokietek ukrywa się w grotach Ojcowa. Zjednoczenie Polski.

5. O Kazimierzu Wielkim—dobrym gospodarzu. Sprawiedliwe sądy i opieka nad chłopami. Murowane zamki, domy oraz spichrze. (Kazimierz nad Wisłą). Jak dawniej wyglądały miasta? (Mury naokoło miasta, kramy, rynek, ratusz, wąskie uliczki, grube mury domów, kołatki u drzwi).

Pokazać na obrazkach śpichrze i stare domy w Kazimierzu, bramę Florjańską, Rondel i ratusz w Krakowie, albo bramę Opatowską i ratusz w Sandomierzu. (Pożądana też wycieczka).

6. O Litwie. Jak wyglądał kraj litewski? Pogańska religja (święty ogień znicz, węże w chatach, czczone jako opiekunowie domowego ogniska). Wróg Litwinów — Krzyżacy. (O Krzyżakach powiedzieć tylko, że to był rycerski zakon niemiecki i że napadali oni na Litwinów pod pozorem, że chcą ich nawrócić na wiarę chrześcijańską).

7. Chrzest Litwy. Wielka wojna z Krzyżakami. Bitwa pod Grunwaldem.

8. Sejm w Lublinie w roku 1569. Sejmiki i wybór posłów. Nabożeństwo. Mowa króla o konieczności potwierdzenia unji Litwy z Polską. Wybór marszałka przez posłów. Co postanowiono na sejmie w Lublinie? Zakończenie sejmu. Należy podkreślić, że mówiono wtedy, iż łączą się „wolni z wolnymi, równi z równymi" i wytłumaczyć znaczenie tej zasady. Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki; „Unja lubelska".

9. O Stefanie Batorym. Stefan Batory nie chce być królem malowanym. Co to znaczy? Dba o oświatę i zakłada w Wilnie wyższą szkołę. Piechota z chłopów. Wojna z carem Iwanem Groźnym — Walenty Wąs i Grzegorz Wieloch. Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Batory pod Pskowem".

10. O Stanisławie Żółkiewskim. Zwycięska wyprawa Żółkiewskiego na Moskwę, triumfalny wjazd do Warszawy (car moskiewski, jako jeniec). Gdzie mieszkali Turcy? Śmierć Żółkiewskiego pod Cecorą.

11. O Stefanie Czarnieckim. Rana, odniesiona na wojnie z Kozakami. Jak Czarniecki walczył ze Szwedami? Bitwa nad Pilicą. Śmierć Czarnieckiego.

12. Dlaczego nazywano Polskę przedmurzem chrześcijaństwa? Zwycięstwo Sobieskiego pod Wiedniem (posłowie w Wilanowie, wieści z Wiednia w drodze, bitwa, wjazd Sobieskiego do Wiednia, spotkanie z cesarzem).

13. Pierwszy rozbiór Polski. Sąsiedzi Polski: Rosja, Austrja i Prusy układają rozbiór.

Sejm, zwołany na żądanie carowej Katarzyny dla zatwierdzenia rozbioru. Opór Tadeusza Rejtana.

(Scenę oporu Rejtana należy opowiedzieć w skróceniu, nie wspominając o konfederacji i nie wymieniając innych nazwisk prócz Ponińskiego-zdrajcy i Rejtana. Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Rejtan“.

14. Dzień 3 maja 1791 w Warszawie.

15. Przysięga Kościuszki w Krakowie. Kogo Kościuszko powołał do walki? Bitwa pod Racławicami. Chłopi zdobywają armaty. Kościuszko przywdziewa sukmanę chłopską.

16. W obozie pod Połańcem. Kosynierzy uczą się sztuki wojennej. Kościuszko naradza się nad ulżeniem doli chłopów, (Mówiąc o chłopach, należy zaznaczyć, że we wszystkich krajach Europy chłopi byli poddanymi i wszędzie odrabiali pańszczyznę: w Polsce nie było gorzej, niż u naszych sąsiadów z zachodu, a lepiej, niż w Rosji; tam chłopi byli niewolnikami, których panowie sprzedawali). Rozkaz Kościuszki.

Z treści uniwersału podajemy tylko 2 punkty:

1) Chłopi są wolni. Kościuszko znosi poddaństwo.

2) Pańszczyzna znosi się do połowy.

17. Bitwa pod Maciejowicami. Warszawa przygotowuje się do obrony. Rzeź Pragi.

18. Trzeci rozbiór Polski.

Państwo polskie przestaje istnieć, ale naród trwa. Rozmowa z dziećmi na temat: co utrzymuje naród w jedności? (Język, religja, wspólne zwyczaje, wspólna przeszłość, miłość ziemi rodzinnej. Naród nie może sobie dobrze życia urządzić, jeżeli nie ma państwa. Brak szkół, jako jeden ze skutków rosyjskich rządów u nas). Historja Polski od trzeciego rozbioru jest ciągłą walką o odzyskanie niepodległości.

19. Co to były legjony? Pieśni legjonów. Zapał w Polsce. Bohaterstwo legjonów. Wojny Napoleona. Napoleon tworzy niepodległe Księstwo Warszawskie (pokazać na mapie).

20. Wyprawa Napoleona na Moskwę. Wielkie nadzieje Polaków. Wojska rosyjskie cofają się. Napoleon wchodzi do Moskwy. Odwrót z Moskwy. Śmierć księcia Józefa.

21. Przeniesienie zwłok księcia Józefa do grobów królewskich w Krakowie. Śmierć Kościuszki. Złożenie jego zwłok do grobów królewskich. Sypanie kopca.

22. Wojna z Rosją: Bitwa pod Grochowem (walka w Olszynce, Chłopicki ranny). Śmierć Sowińskiego na wałach Woli przy armacie.

23. Powstanie. Pierwszy Rząd Narodowy ogłasza zniesienie pańszczyzny. (Wyjątek z odezwy Rządu z dn. 22 stycznia o zniesieniu pańszczyzny należy przeczytać). Jak walczyli powstańcy? (Należy uwydatnić trudności walki, bohaterstwo i zapał powstańców). Wyroki śmierci, wydane na powstańców przez rząd rosyjski. Egzekucja dn. 5 sierpnia 1864 r. na stokach cytadeli w Warszawie. Pamiątkowy krzyż.

24. O prześladowaniu unitów. Nie należy opowiadać dziejów unji, wspomnieć tylko, że religja unicka zbliżona jest do katolickiej, unici uznają nad sobą władzę papieża.

25. O Polakach w Poznańskiem. Komisja Kolonizacyjna. Wóz Drzymały. Września.

26. Odzyskanie niepodległości.

Oddział IV *).

I. W SŁUŻBIE OJCZYZNY.

a) *Wybrani książęta polscy i wodzowie narodu:* Wanda, Piast; Mieczysław I i Bolesław Chrobry; Bolesław Krzywousty; Ś-ta Kinga; Władysław Łokietek i Kazimierz Wielki; Jadwiga i Jagiełło; Jagiellonowie; Stefan Batory i Zamojski; Żółkiewski Chodkiewicz i Czarniecki; Jan Sobieski; Tadeusz Kościuszko, Henryk Dąbrowski i ks. Józef Poniatowski; Chłopicki i Traugutt.

b) *Inne postaci rycerskie:* np. Florjan Szary, Zofja Chrzanowska, Marcin Kątski, Kazimierz Pułaski, generał Sowiński, Emilja Platerówna, ks. Brzóska.

c) *Działacze społeczni, uczeni i poeci:* np. Długosz, Kopernik, Kochanowski, Piotr Skarga, Stanisław Konarski, Stanisław Staszic, Mickiewicz.

*) Szereg pogadanek do wyboru. Przy wyborze kierować się zasadą, że nie należy omawiać zbyt szeroko kilku tematów o treści pokrewnej. Natomiast zaleca się omówić kilka wybranych momentów zasadniczych, ale nie powtarzać co rok tych samych. Obowiązkowo co roku należy omówić rozdział: Nasza miejscowość (grupa IV litera *l*).

d) *Męczennicy za ojczyznę z czasów porozbiorowych:* Łukasiński, Szymon Konarski, Traugutt, ks. Brzóska i inni. Męczennicy za sprawę tajemnego nauczania, tajnych książek i pism; więzienia, Sybir.

e) *Batory i Zamojski.* Wychowanie Zamojskiego i jego działalność podczas pierwszego i drugiego bezkrólewia. Trybunały. Wojna z Moskwą (Matejko: „Batory pod Pskowem"). Trzecie bezkrólewie. Zamojski i Zygmunt Waza (Matejko: „Kazanie Skargi").

f) *Tadeusz Kościuszko.* Dzieciństwo Kościuszki. Kościuszko w Szkole Kadetów. Kościuszko w Ameryce. Kościuszko—wódz narodu. Przysięga na Rynku w Krakowie. Racławice (Lenartowicz: „Bitwa racławicka", Sawa: Racławice"). Szczekociny, obrona Warszawy. Maciejowice. Kościuszko, jako opiekun chłopów. Kościuszko w niewoli. Kościuszko na emigracji. Ostatnie lata Kościuszki, śmierć i pogrzeb (Ujejski: „Pogrzeb Kościuszki").

g) *Ks. Józef Poniatowski.* Targowica, wojna z Rosją. Ks. Józef w 1809 r. Ks. Józef w 1812 r. Ks. Józef, jako obrońca honoru Polaków, bitwa pod Lipskiem, śmierć ks. Józefa. Przewiezienie zwłok ks. Józefa do Warszawy i na Wawel (Niemcewicz: „Pogrzeb ks. Józefa Poniatowskiego").

h) *Henryk Dąbrowski i legjony.* Dzieciństwo i lata młodzieńcze Dąbrowskiego. Dąbrowski w powstaniu kościuszkowskiem. Pieśń legjonów, początek legjonów, walki we Włoszech. Pierwsza wojna polska. Dąbrowski w Berlinie i w Poznaniu. Dąbrowski w 1809 r., 1811 i po bitwie pod Lipskiem.

i) *Stanisław Staszic.* Dzieciństwo Staszica. Staszic, autor „Uwag nad życiem Jana Zamojskiego" i „Przestróg dla Polski", przygotowuje grunt do konstytucji—dążenie do naprawy stosunków w kraju: wychowanie młodzieży, równość obywatelska, nadużywanie wolności. Staszic, jako członek i prezes Tow. Przyj. Nauk. Działalność Staszica za czasów Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego: podniesienie górnictwa, przemysłu, handlu, rolnictwa, budowa dróg, praca na polu naukowem. Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie. Charakter Staszica, jego oszczędności dla siebie i hojność dla innych, gorąca miłość ojczyzny i ludzkości. Życie Staszica—służba ofiarna.

II. STOSUNEK POLSKI DO NARODÓW OŚCIENNYCH.

a) *Stosunek Polski do Litwy i Rusi.* Litwa i Ruś przed złączeniem z Polską (Ruś Czerwona, Ruś Biała i Ruś Czarna). Walki o Ruś Czerwoną. Księstwo Halickie. Gospodarka Kazimierza Wielkiego na Rusi Czerwonej. Założenie katedry lwowskiej. Bogactwo Lwowa. Litwa za czasów pogańskich. Napady Litwinów na Polskę. Mendog, założyciel państwa litewskiego. Zdobycie ziem ruskich przez książąt litewskich. Krzyżacy i Litwa. Zbliżenie pomiędzy Polską i Litwą (małżeństwo Kazimierza z Aldoną). Jadwiga i Jagiełło. Chrzest Litwy. Grunwald. Unja horodelska. Unja lubelska. Sprawiedliwość Polaków względem innych narodów. Zasada: „Równi z równymi, wolni z wolnymi". Zbliżenie pomiędzy Polską, Litwą i Rusią przez kolonizację i współżycie narodów. Sławni Polacy rodem z Rusi (Mikołaj Rej, Żółkiewski, Sobieski). Miejscowości na Rusi, pamiętne z historji: Lwów (kilkakrotne oblężenie Lwowa w czasie wojen kozackich i szwedzkich), Podhajce, Żurawno, Trembowla, Kamieniec Podolski. Wielcy Polacy rodem z Litwy (Kościuszko, Mickiewicz). Nadzieje Litwinów w 1812 r. Udział Litwinów w powstaniu listopadowem (Emilja Platerówna). Manifestacja w Horodle 10 października 1861 r. Litwini w powstaniu styczniowem (Traugutt, ksiądz Mackiewicz). Ucisk Litwy po powstaniu.

b) *Stosunek Polski do Krzyżaków i Prus.* Dawni pogańscy Prusacy. Zakony rycerskie, sprowadzenie Krzyżaków. Walka o Pomorze, przymierze z Węgrami i Litwą. Płowce (ballada i śpiewki o Florjanie Szarym), utrata Pomorza. Unja Polski i Litwy, wielka wojna: Grunwald (Matejko). Rządy Krzyżaków na Pomorzu. Mieszkańcy Pomorza poddają się Polsce. Przyłączenie Prus i Pomorza—wielki mistrz lennikiem Polski. Wielki mistrz Albrecht świeckim księciem Prus—hołd na Rynku krakowskim. Połączenie Prus (Książęcych) z Elektorstwem Brandenburskiem, zwolnienie elektora brandenburskiego od hołdu, elektor brandenburski królem pruskim. Potęga Prus za Fryderyka Wielkiego, rozbiory Polski.

c) *Walki z Moskwą.* Wyzwolenie się Moskwy z niewoli tatarskiej. Książę moskiewski ogłasza się panem wszej Rusi. Za Aleksandra Jagiellończyka i Zygmuntów. Za Stefana Batorego (Matejko: „Batory pod Pskowem") i Zygmunta III. Żółkiew-

ski. Za Jana Kazimierza i Sobieskiego. Wojna północna i początek potęgi Rosji. Za Stanisława Augusta (rozbiory). Rok 1812 (Mickiewicz: „Pan Tadeusz"). Powstanie listopadowe. Powstanie styczniowe.

d) *Wojny tureckie.* Władysław Warneńczyk. Żółkiewski—Cecora, Chodkiewicz—Chocim. Obrona Kamieńca (Sienkiewicz: „Pan Wołodyjowski"). Jan Sobieski — bitwa pod Chocimiem i Wiedniem.

e) *Wojny szwedzkie.* Wazowie na tronie Polski (Katarzyna Jagiellonka). Za Zygmunta III Wazy, Jana Kazimierza (Częstochowa, Czarniecki; Sienkiewicz: „Potop"), Augusta II.

III. Z WALK O NIEPODLEGŁOŚĆ.

a) *Walki konfederatów barskich.* Zawiązanie się konfederacji w Barze. Ksiądz Marek. Wernyhora i rzeź humańska. Kazimierz Pułaski i obrona Częstochowy. Porwanie króla. Upadek konfederacji. Pierwszy rozbiór Polski.

b) *Kościuszko.*

c) *Legjony.*

d) *Książe Józef Poniatowski.*

e) *Powstanie listopadowe.* Krótkie przypomnienie utraty niepodległości. W szkole podchorążych. Noc 29-go listopada. Na ulicach Warszawy. Zdobycie arsenału. Uwolnienie więźniów. Odwrót wielkiego księcia. Ruch powstańczy ogarnia cały kraj. Rząd Narodowy. Rozpoczęcie działań wojennych. Chłopicki, Prądzyński, Dwernicki, Skrzynecki. Bitwy pod Stoczkiem, Wawrem i Grochowem. Bitwa pod Ostrołęką. Na Litwie (Emilja Platerówna). Paszkiewicz. Szturm Warszawy. Zdobycie Woli —jenerał Sowiński. Wymarsz wojsk polskich z Warszawy. Upadek powstania. Po powstaniu.

f) *Powstanie styczniowe.* Wstąpienie na tron cesarza Aleksandra II, nadzieje Polaków. Cesarz Aleksander w Warszawie. Towarzystwo Rolnicze. Kółka młodzieży; Biali i Czerwoni. Manifestacje, żałoba narodowa. Margrabia Wielopolski, reformy szkolne, Szkoła Główna. Rozwiązanie Towarzystwa Rolniczego. Komitet Centralny. Branka. Rząd Narodowy. Dekret i odezwa Rządu Narodowego. Walki powstańców — partyzantka w Królestwie i poza Królestwem. Nadzieje na wstawiennictwo Europy. Murawiew i hr. Berg, Dyktatura Romualda Traugutta. Egzekucja na stokach cytadeli. Ksiądz Brzóska. Prześladowanie Polaków po powstaniu.

g) *Udział wojsk polskich w wojnie powszechnej 1914—18 r.*

IV. MIASTA POLSKI.

a) *Miasta za Piastów.* Kolonizacja niemiecka. Sposób zabudowania. Bogactwo (Wierzynek). Cechy. Upadek miast w XVII i XVIII wieku. Konstytucja 3-go maja. Czarna procesja.

b) *Gniezno.* Nazwa miasta — podanie o Lechu i gnieździe białych orłów, herb Polski. Położenie Gniezna. Katedra, grób Dąbrówki — przyjęcie chrześcijaństwa. Gniezno za Bolesława Chrobrego. Ś-ty Wojciech (grobowiec w katedrze gnieźnieńskiej). Cesarz Otton III w Gnieźnie. Koronacja Chrobrego. Arcybiskup gnieźnieński — prymas Polski. Przeniesienie stolicy do Krakowa. Gniezno — kolebka narodu polskiego.

c) *Poznań.* Nazwa miasta — podanie o Lechu, Czechu i Rusie. Katedra, groby książęce i pomniki — chrzest Polski, Bolesław Chrobry i pierwsi Piastowie. Zamek na górze Poznańskiej. Przemysławowie i przyłączenie Pomorza. Poznań w czasie wojen szwedzkich — Krzysztof Opaliński. Adam Śmigielski. Józef Wybicki, jenerał Dąbrowski w Poznaniu — legjony. Poznań pod rządami pruskiemi, stolica Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Fort Winiarski — Ludwik Mierosławski i rok 1848. Gmachy: ratusz, muzea, biljoteka, kościoły i t. d.

d) *Kraków.* Smocza jama, mogiła Wandy — początki Krakowa, podanie o Krakusie i Wandzie. Skałka, kaplica Ś-go Stanisława w katedrze na Wawelu. Zamek i katedra na Wawelu — Kraków stolicą Księstwa Krakowskiego, mieszczanie krakowscy. Koronacja Władysława Łokietka i zjednoczenie Polski. Kościół Marjacki, Sukiennice — bogactwo mieszczan, uczta u Wierzynka. Jadwiga i Jagiełło. Wjazd Jadwigi do Krakowa, koronacja w katedrze i hołd na Rynku. Chrzest Jagiełły, ślub i koronacja. Miłosierdzie, dobroć i pobożność Jadwigi („stopka", ołtarz królowej Jadwigi w katedrze). Wszechnica Jagiellońska: życie żaków, Grzegorz z Sanoka, św. Jan Kanty, Kopernik. Dom Długosza — Długosz, wychowawca synów Kazimierza Jagiellończyka. Wielki ołtarz w kościele Marjackim — Wit Stwosz. Brama Florjańska —

wzmocnienie obwarowania za Jana Olbrachta. Dzwon Zygmunt, Rynek krakowski — epoka Zygmuntowska, hołd pruski. Bielany — wojny świeckie, pożar Krakowa, Czarniecki. Kopiec i grobowiec Kościuszki — Kościuszko, przysięga na Rynku krakowskim. Przewiezienie zwłok księcia Józefa i Mickiewicza (ich grobowce). Pomniki, muzea i inne gmachy.

e) *Warszawa.* Kamienica Książąt Mazowieckich — Warszawa stolicą Księstwa Mazowieckiego. Wola — elekcje. Zamek, kolumna Zygmunta, katedra św. Jana — Zygmunt Waza, Piotr Skarga, Władysław IV. Kościół pobernadyński — wojny szwedzkie. Wilanów, pomnik Sobieskiego — Jan Sobieski. Saski pałac i ogród, pałac Brühlowski, bibljoteka Załuskich — Sasi. Łazienki (park i pałac) — Stanisław August. Lewe skrzydło w zamku (Sejmowe), portret Małachowskiego w katedrze—sejm czteroletni. Dom Kilińskiego — Kiliński, Praga — szturm i rzeź. Pałac pod blachą — książę Józef Poniatowski. Tablica staszicowska na Kanonjach, pałac Towarzystwa Przyjaciół Nauk, pomnik Kopernika, Stanisław Staszic. Belweder, arsenał przy ulicy Długiej, więzienie polityczne u Karmelitów na Lesznie, cela Łukasińskiego, szańce i kościołek na Woli — powstanie listopadowe. Plac przed kościołem Bernardynów, figura matki Boskiej; grób pięciu poległych, krzyż Traugutta — powstanie styczniowe.

f) *Lublin.* Plac i (dawny) kościół Ś-go Michała — sen Leszka Czarnego, napady Litwinów, Tatarów, książąt halickich, Jadźwingów. Zamek, bramy: Krakowska i Grodzka — Władysław Łokietek i Kazimierz Wielki, bitwa z Tatarami pod Lublinem, (Kaplica Ś-tej Trójcy na zamku). Pomnik unji lubelskiej (stół pamiątkowy w katedrze), sejmy, unja lubelska. Ratusz, krucyfiks trybunalski — trybunały, podanie o niesprawiedliwych sędziach i o sądzie djabelskim. (Przypomnieć trybunał w Piotrkowie dla Wielkopolski). Mogiły za przedmieściem Czwartek (według podania) — wojny szwedzkie. Babin — Rzeczpospolita Babińska.

g) *Częstochowa.* Klasztor Jasnogórski. Władysław IV zamienia Częstochowę na warownię. Wojny szwedzkie. Kordecki („Potop"). Kazimierz Pułaski i konfederacja barska.

h) *Sandomierz.* Kościół Ś-go Jakóba (podominikański) — podanie o 49 męczennikach, napady Tatarów. Dawny zamek — Sandomierz — siedzibą książąt polskich. Kazimierz Sprawiedliwy, Leszek Biały (i Goworek), Bolesław Wstydliwy, Ś-ta Salomea i Ś-ta Kinga, Leszek Czarny. Wincenty Kadłubek i Długosz (dom Długosza). Rokosz Zebrzydowskiego. Sandomierz w czasie wojen szwedzkich — przeprawa przez Wisłę (Czarniecki), wysadzenie zamku w powietrze. Austrjacy pod Sandomierzem.

i) *Kazimierz nad Wisłą.* Zamek i baszta w Kazimierzu, zamek w Bochotnicy, starożytne kamienice i śpichrze—Kazimierz Wielki, dobry gospodarz i surowy sędzia.

j) *Wilno.* Pierwotna stolica Litwy—Troki. Ruiny zamku Giedymina. Podanie o powstaniu Wilna. Napady krzyżackie na miasto. Rozwój Wilna za Jagiellonów. Opasanie miasta murem obronnym. Ostra Brama, cudowny obraz. Założenie mennicy, papierni, drukarni, szkół i szpitala w Wilnie. Katedra na gruzach świątyni Perkuna, kaplica Św. Kazimierza Jagiellończyka, patrona Litwy. Werki, siedziba biskupów wileńskich. Antokol arsenał i ludwisarnia, zaopatrująca w broń całą Litwę, piękne pałace magnatów. Klęski spadające na Wilno za Zygmunta III, Jana Kazimierza i Sasów. Uniwersytet Wileński. Mickiewicz. Dwukrotny przejazd Napoleona przez Wilno. Wilno podczas powstania w 1831 r. i 1863 r. Straszne rządy Murawjewą.

k) *Lwów.* Lwów za czasów ruskich. Zamek kazimierzowski. Katedra. Lwów, jako miasto handlowe (ulice: serbska, ormiańska, tatarska). Zamek dolny. Wojna kokosza. Napady Kozaków w w. XVII. Zwycięstwo na polach Zniesienia. Upadek Lwowa w w. XVIII i początku w. XIX. Lwów dzisiaj: Muzeum Dzieduszyckich i Lubomirskich, góra zamkowa z kopcem unji lubelskiej. Franciszek Smolka.

l) *Nasza miejscowość**), jej przeszłość i zabytki. Ludność miejsca rodzinnego i jej zatrudnienie. Szkoły. Ustrój samorządowy i władze państwowe w miejscowości (wzgl. najbliż. okolicy).

V. HISTORJA POLSKI W OBRAZACH.

a) *Historja Polski w obrazach Matejki.*

1) Chrzest Polski.

2) Początek potęgi państwa polskiego — Koronacja Chrobrego. Wjazd Chrobrego do Kijowa.

---

*) Obowiązkowo w każdej szkole co roku, jako powtórzenie i pogłębienie nauki w oddziale III.

3) O sądach. Bożych i surowych karach w średniowieczu — Maćko Borkowic.

4) O bogactwie miast polskich—Uczta u Wierzynka.

5) Walki z Krzyżakami — Grunwald, Hołd pruski.

6) Zjednoczenie Polski i Litwy — Unja lubelska.

7) Wojny z Moskwą — Batory pod Pskowem.

8) Piotr Skarga, jego znaczenie i działalność — Kazanie Skargi.

9) Wojny szwedzkie—Jan Kazimierz na Bielanach podczas pożaru Krakowa.

10) Wojny tureckie — Sobieski pod Wiedniem.

11) Pierwszy rozbiór Polski — Rejtan.

12) Usiłowania naprawy stosunków w Polsce — Konstytucja 3-go maja.

13) Powstanie kościuszkowskie — Kościuszko pod Racławicami.

14) Pogadanka o Matejce.

b) *Grottger — malarz powstania styczniowego.*

1) Manifestacje — Okno na placu Zamkowym. Pierwsza ofiara (Warszawa).

2) Zamknięcie kościołów (Warszawa).

3) Branka (Polonja).

4) Pożegnanie (Wojna).

5) Kucie kos (Pol.). Przysięga (Lituanja).

6) Obóz powstańców.

7) Bój (Lituanja).

8) Widmo (Lituanja).

9) Pod murami więzienia.

10) Pochód na Sybir.

11) Ciosanie Krzyża. Dźwiganie Krzyża.

12) Widzenie (Lituanja). Skazaniec, obkuwający bryłę, skalną.

13) Pogadanka o Grottgerze.

Oddział V.

1) Życie ludzi jaskiniowych.

2) Wpływ warunków geograficznych na życie człowieka. Stopniowe opanowywanie przyrody przez człowieka. Mieszkania. Początki rolnictwa. Hodowla bydła. Narzędzia.

3) Wschód: Egipt, Babilon, Nil. Zajęcia ludności i kasty. Wiedza i zabytki. Pismo. Handel zamienny i wprowadzenie pieniędzy.

4) Grecja. Wpływ morza i gór. Drobne państwa. Wierzenia greckie. Herakles i Prometeusz. Życie w Atenach i Sparcie. Leonidas pod Termopilami.

5) Rzym i Rzymianie. Cnota obywatelska w przykładach n. p. Regulus. Juljusz Cezar. Podboje. Rzym panem świata.

6) Niewolnictwo. Zepsucie obyczajów. Chrześcijanie. Prześladowanie chrześcijan.

7) Germanie. Najazd barbarzyńców. Upadek Rzymu.

8) Karol Wielki.

9) Słowianie i Niemcy: Polska zatrzymuje parcie Niemców na wschód. Chrzest Polski i jego polityczne znaczenie. Koronacja Bolesława Chrobrego. Walki Polski o niezawisłość za Bolesława Śmiałego i Krzywoustego.

10) Życie społeczne w Europie Zachodniej i w Polsce za Piastów.

11) Kościół. Znaczenie klasztorów. Benedyktyni. Cywilizacyjne znaczenie chrześcijaństwa w Polsce.

12) Wyprawy krzyżowe. Zakony rycerskie. Zakon Krzyżaków. Sprowadzenie Krzyżaków do Polski.

13) Polska w podziałach. Napady Tatarów. Kolonizacja niemiecka i jej skutki.

14) Łokietek (zjednoczenie Polski), Kazimierz Wielki. Układy z sąsiadami (Śląsk, Ruś Czerwona). Wyższa szkoła. Droga handlowa od morza Czarnego do Bałtyku. Bogactwa Polski.

15) Polska i Litwa. Podboje Rusi przez Litwinów. Walki z Krzyżakami. Pierwsze zbliżenie Litwy do Polski za Łokietka pod wpływem wspólnego niebezpieczeństwa. Jadwiga i Jagiełło. Grunwald. Unja horodelska.

16) Kazimierz Jagiellończyk. Poddanie się Pomorza. Wojna z Krzyżakami, pokój w Toruniu. Jagiellonowie na tronie czeskim i węgierskim.

17) Odkrycia geograficzne. Zmiana dróg handlowych.

18) Włochy w 14-ym i 15-ym wieku. Miasta włoskie. Odrodzenie.

19) Reformacja. Luter. Wojny religijne. Noc Św. Bartłomieja.

20) Jagiellonowie wieku XVI-go. Prawa obywatelskie szlachty w Polsce: nietykalność osobista i majątkowa. Tolerancja w Polsce. Sekularyzacja Prus. Hołd Pruski. Jagiellońska zasada: „wolni z wolnymi, równi z równymi" i jej wcielenia w unji lubelskiej. Sejmiki i sejmy.

21) Złoty wiek Polski: szkoły, akademja, uczeni (Długosz, Kopernik), książki polskie, budownictwo.

22) Batory i Iwan Groźny. Nowy wróg Polski—Moskwa. Wyzwolenie się Moskwy z niewoli tatarskiej. Różnica między Polską i Moskwą (despotyzm w Moskwie, wolność szlachty w Polsce, niewola chłopów w Moskwie, poddaństwo w Polsce). Przyczyna wojen Polski z Moskwą.

23) Polska za Wazów. Wojny z Moskwą, Szwecją, Turcją i Kozakami.

24) Sobieski.

25) Polska za Sasów.

26) Dążenie jednostek i partyj do reform (Leszczyński, Konarski, Czartoryscy i Potoccy).

Oddział VI.

1. Najbliżsi sąsiedzi Polski: Prusy, Austrja, Rosja. Krótka charakterystyka każdego z tych państw, ich dotychczasowy stosunek do Polski. Pierwsze porozumiewanie się państw zaborczych przeciw Polsce.

2. Elekcja St. Augusta. Podjęcie sprawy dysydenckiej przez Rosję. Porwanie posłów. Gwarancja. Konfederacja Barska, jako pierwsze powstanie przeciw Rosji. Pierwsi zesłańcy.

3. Projekt rozbiorowy Prus (zaznaczyć dążenie Rosji do Bałtyku i opanowania Rusi; Prus—do opanowania Pomorza) w celu zjednoczenia Prus Wschodnich z Brandenburgją. Pierwszy rozbiór Polski.

4. Odrodzenie narodu w epoce rozbiorowej. Korpus Kadetów i Katechizm rycerski. Komisja edukacyjna. Antoni Tyzenhaus i początki przemysłu.

5. Wojna Ameryki z Anglją. Kościuszko w Ameryce.

6. Francja przed rewolucją. Rewolucja francuska. Deklaracja praw człowieka. Hasła rewolucji: wolność, równość i braterstwo.

7. Sejm czteroletni. Staszic i Kołłątaj, jako rzecznicy reform. Dekert i czarna procesja. Konstytucja 3-go maja i jej znaczenie.

8. Walka Rosji z reformą w Polsce. Targowica. Drugi rozbiór.

9. Powstanie Kościuszkowskie. Powołanie ludu do walki. Racławice. Kiliński. Uniwersał połaniecki. Trzeci rozbiór Polski.

10. Wojny Francji. Napoleon. Henryk Dąbrowski i legjony polskie.

11. Pogrom Prus. Powstanie w Wielkopolsce. Traktat w Tylży. Księstwo Warszawskie. (Zniesienie poddaństwa. Szkoły ludowe. Wilno, Krzemieniec).

12. Somosierra. Raszyn. Wyprawa na Moskwę. Upadek Napoleona.

14. Kongres Wiedeński. Nowy rozbiór ziem Polskich. Utworzenie Królestwa Polskiego, złączonego z Rosją. Rzeczpospolita Krakowska. Święte Przymierze.

14. Konstytucja Królestwa. Wzrost miast. Przemysł i handel w Królestwie (Lubecki, Staszic). Wielki Książę Konstanty. Gwałcenie konstytucji.

15. Uniwersytet w Wilnie. Oda do młodości i zasady Filaretów. Walerjan Łukasiński i Towarzystwo Patryjotyczne. Spisek podchorążych. Noc 29 listopada.

16. Detronizacja Mikołaja. Epizody z powstania listopadowego. Upadek Warszawy.

17. Emigracja. Wyjątki z Ksiąg Pielgrzymstwa Polskiego. Towarzystwo Demokratyczne. Emisarjusze. Szymon Konarski. Rok 1846.

18. Rozwój wielkiego przemysłu w Anglji i Francji. Rewolucja lutowa we Francji i marcowa w Berlinie. Ruch w Poznańskiem i w Galicji. Wzrost dążeń narodowych. Budzenie się polskości na Śląsku. Węgry i Austrja. Zjednoczenie Włoch.

19. Wojna krymska. Pokój paryski (uznanie sprawy polskiej za wewnętrzną rosyjską). Rządy Gorczakowa w Królestwie.

20. Sprawa włościańska przed powstaniem. (Tow. Rolnicze. Usiłowania społeczeństwa i przeciwstawienie się rządu). Manifestacje religijno-patrjotyczne. Biali i czerwoni. Wielopolski. Dekret Rządu Narodowego. Wybuch powstania.

21. Partyzancki charakter powstania. Bohaterowie walk powstańczych (Langiewicz, Sierakowski, Traugutt, ks. Brzóska).

22. Ukaz włościański po upadku powstania. Prześladowanie Polaków w zaborze rosyjskim. (Prześladowania unji. Szkoły. Sądy. Dążenie do zrusyfikowania Litwy i Białej Rusi). Sybir.

23. Wzrost potęgi Prus. Bismark. Wojna francusko-niemiecka.

24. Prześladowanie Polaków w zaborze pruskim. Komisja Kolonizacyjna. Rugi. Przymusowe wywłaszczanie. Września. Prace organizacyjne Polaków (Marcinkowski, ks. Wawrzyniak).

25. Życie Polaków w Galicji. Zależność gospodarcza.

26. Wojna rosyjsko-japońska. Konstytucja w Rosji. Wzmożenie się ruchu narodowego w Polsce. Szkolnictwo polskie. Macierz Szkolna i t. p. Chełmszczyzna.

27. Wielka wojna. Udział Polaków. Traktat wersalski. Uzyskanie niepodległości Polski. Zjednoczenie ziem polskich. Pierwszy naczelnik Państwa i wódz armji, marszałek Józef Piłsudski.

WSKAZÓWKI METODYCZNE.

Obok nauki języka polskiego nader ważne miejsce w szkole powszechnej zajmują pogadanki historyczne. Mają one zainteresować uczniów sprawami narodowemi, i to nie tylko przeszłością, ale i teraźniejszością i przyszłością narodu polskiego, mają im pomóc do zrozumienia, czem jest zbiorowe życie narodu.

Obraz przeszłości Polski pokaże, że do szczęścia lub nieszczęścia Ojczyzny przyczynili się nietylko królowie, sławni wodzowie lub rycerze, nietylko najznakomitsi w narodzie, ale każdy obywatel. Uczniowie zrozumieją, że i oni, jako członkowie narodu, mają nietylko prawa, ale i obowiązki do spełnienia. Pogadanki historyczne pomogą do zrozumienia, jakie obowiązki ciążą na każdej jednostce, jeżeli chce zasłużyć na miano obywatela.

W III oddziale szkoły powszechnej nie przechodzi się całokształtu kursu historji. Daje się tylko obrazy ważniejszych chwil naszej przeszłości, ułożone w porządku chronologicznym. Program oddziału III ujęty jest w 2 równorzędne cykle do wyboru nauczyciela.

Pogadanki przygotowawcze. Przed rozpoczęciem pogadanek, wskazanych w programie, powinien nauczyciel poświęcić kilka lekcyj na pogadanki przygotowawcze.

Na pierwszej lekcji dzieci powinny na podstawie rozmowy z nauczycielem uświadomić sobie, że są Polakami, że nasz kraj, to Polska, powinny też zrozumieć, kto ma prawo do nazwy Polaka. Obowiązkiem Polaka jest znać Polskę, wiedzieć nietylko o tem, co się teraz dzieje, ale również o tem, co się działo dawniej.

Dzieci nie mają dostatecznego pojęcia o czasie i przestrzeni. Następne lekcje powinny im dopomóc do zorjentowania się w tych zasadniczych pojęciach.

Pojęcie „dawno" jest dla dziecka niezrozumiałe. Dawno — to wczoraj i przed tygodniem, przed miesiącem; sto lat temu i tysiąc—to także dawno. Druga pogadanka powinna to dzieciom wyjaśnić. Należy ją poprowadzić w ten sposób, żeby dzieci same powiedziały, co w ich życiu było dawno, a potem porównać, co było dawniej, a co później. Dzieci powiedzą o tem, co się zdarzyło 6, 7, 8 lat temu, rodzice pamiętają to, co było dawniej, np. 30 lat temu, dziadkowie mogą coś powiedzieć o jeszcze dawniejszych czasach, np. 60 lat temu, niektórzy starzy ludzie pamiętają czasy jeszcze dawniejsze, a są takie czasy, np. 100, 200, 1000 lat temu, których nikt nie pamięta. Lata liczymy od narodzenia Chrystusa. 100 lat nazywamy wiekiem.

Trzecia pogadanka powinna pomóc dzieciom do zorjentowania się, że Polska to nietylko rodzinna wieś i miasteczko, że Polska jest wielka. Punktem wyjścia musi być wieś rodzinna, miasteczko lub miasto i wędrówka po Polsce we wszystkich kierun-

kach: Jeżeli wyjdziemy na południe (kierunek oznaczamy za pomocą nazwy wsi lub miasteczka, leżącego na południe), będziemy przechodzili przez różne miasta (wymienimy miasta, o których dzieci słyszały), dojdziemy po tylu i tylu dniach (w przybliżeniu) do Krakowa. Wszędzie spotykamy Polaków, będziemy szli przez wsie i miasta polskie. Podobną wędrówkę powtórzymy i w innych kierunkach.

Sposób opowiadania. Dążeniem nauczyciela winno być odtworzyć przeszłość tak, aby stanęła ona jak żywa przed oczami uczniów: nauczyciel powinien ożywić swojem opowiadaniem bohaterów, aby się stali bliskimi, drogimi sercu uczniów.

Sposób odtworzenia przeszłości winien się zbliżać do powiastki, z tą jedynie różnicą, że wiadomości podawane muszą być prawdziwe. Pogadanki powinny mieć harakter obrazowy, a nawet poniekąd osobowy, t. j. obrazy powinny się grupować koło jakiegoś bohatera. A więc, opowiadając o wojnie szwedzkiej za Jana Kazimierza, opiszemy, jak Kordecki zagrzewał do obrony Częstochowy, jak Czarniecki bił Szwedów; nie powiemy, że za Zygmunta III była bitwa pod Cecorą, w której zginął Żółkiewski, ale opiszemy, jak Żółkiewski mężnie walczył z Turkami i jak zginął pod Cecorą.

Będziemy się starali uwydatnić świetność Polski, podkreślić i uwypuklić każdy moment piękny i bohaterski. Nie znaczy to jednak, żebyśmy mieli ukrywać to, co w naszych dziejach było ujemne. Nie bójmy się złego wrażenia, możemy je łatwo zrównoważyć, bo mamy dość chwil pięknych. Ponury obraz sejmu rozbiorowego rozjąśni postać Rejtana, a potem powstanie kościuszkowskie; smutny los chłopa w Polsce nie wyda się tak jaskrawym, jeżeli powiemy, że tak samo, a nawet gorzej, działo się chłopom we wszystkich krajach Europy.

W opowiadaniu nauczyciel powinien się starać o jasny, prosty, ale bezwarunkowo poprawny styl i tego samego wymagać od uczniów. Dzieci powinny wyrażać się ściśle i poprawnie.

Ponieważ przy nauce idzie nam głównie o podziałanie na uczucie i wyobraźnię uczniów, pamiętać należy, że zbyt wielka ilość szczegółów zaciera rysunek obrazu, osłabia wrażenie i niepotrzebnie obciąża pamięć ucznia.

Nauczyciel winien zatem jaknajstaranniej wybierać materjał, podawać tylko najważniejsze fakty, takie, które miały istotny wpływ na bieg dziejów Polski, a unikać zbytecznych szczegółów. Tak np. w pogadance o napadzie Tatarów zbyteczne są wzmianka o bitwie pod Turskiem i Chmielnikiem; w pogadance o Kazimierzu Wielkim należy pominąć sprawę oddania Pomorza Krzyżakom, Śląska Czechom i zdobycia Rusi Czerwonej 1). Opowiadając o Batorym, nie trzeba wspominać o zdobyciu Płocka, Uświaty. W pogadance o legjonach nie należy mówić o nowych rządach we Francji ani o koalicji przeciw Francji i t. d.

Nie należy również wymagać od dzieci, aby pamiętały wiele dat, natomiast powinny zdawać sobie sprawę przedewszystkiem z kolejności, stosunku odległości i współczesności faktów, t. j. co było przedtem, a co potem, co zaś w tym samym czasie, np. że Jagiellonowie panują po Piastach, a przed królami elekcyjnymi; że Jan Zamojski żył współcześnie z Żółkiewskim, a obaj za czasów Zygmunta III, że wielki książe Konstanty był wodzem wojska polskiego za czasów Królestwa, a przed wybuchem powstania listopadowego i t. d.

Należy wytłomaczyć, co to jest wiek, i wymagać, żeby dzieci zdawały sobie sprawę, w którym wieku co się zdarzyło. Dat uczymy tylko najważniejszych: chrzest Polski 966, zjazd w Gnieźnie za Chrobrego 1000, ślub Jadwigi z Jagiełłą 1386, bitwa pod Grunwaldem 1410, unja lubelska 1569, odsiecz Wiednia 1683, konstytucja 3-go maja 1791, powstanie kościuszkowskie 1794, ostatni rozbiór Polski 1795, powstanie 1830 i 1863 roku.

Każdą miejscowość, wspomnianą w opowiadaniu, należy bezwarunkowo pokazać na mapie 2).

Pomoce przy nauce. Wielką pomocą przy pogadankach historycznych są wycieczki do miejsc pamiątkowych, obrazy i odpowiednie czytania. Dziecko zupełnie inaczej rozumie i pamięta, jeżeli widzi to, o czem się opowiada. Wycieczki niezawsze i niewszędzie są możliwe. Należy jednak skorzystać

1) Dzieciom na Pomorzu, (Śląsku, dawnej Rusi Czerwonej) należy oczywiście o tem powiedzieć.

2) W oddziale III będzie to wyprzedzało naukę geografji. Należy więc dać króciutkie objaśnienie, co to jest mapa Polski, bez wdawania się w szczegóły.

z każdej sposobności. Tak więc uczniowie ze szkół w pobliżu Grochowa powinni iść pod krzyż pamiątkowy na polu bitwy, i tam niech im nauczyciel opowie o bitwie. Jeżeli gdzie w pobliżu jest mogiła powstańców z r. 1863, należy zaprowadzić tam dzieci i tam opowiedzieć, jak kryli się, walczyli i ginęli w lasach powstańcy i za co życie złożyli w ofierze.

Na naszej ziemi tyle jest miejsc pamiątkowych, że prawie w każdej okolicy można jakąś wycieczkę obmyślić. Jako cel wycieczek nadają się miasta, pola bitew, ruiny zamków. Oprócz Warszawy, jej okolic i Krakowa, godne są zwiedzenia takie miasta, jak Płock, Lublin, Sandomierz, Kazimierz i t. p. Przy pokazywaniu dzieciom miejscowych zabytków należy im opowiedzieć, jakie wypadki historyczne zdarzyły się w danem mieście. Jeżeli w pobliżu szkoły jest miejsce jakiej pamiętnej bitwy, należy tam zaprowadzić dzieci i o tej bitwie opowiedzieć, choćby o niej nie było wzmianki w programie. Zupełnie inaczej zrozumią dzieci opowiadanie nauczyciela, jeżeli zobaczą, gdzie się działo to, o czem słyszą.

Niektóre lekcje, jak np. bitwa pod Grunwaldem, hołd pruski za Zygmunta Starego, unja lubelska, dobrze byłoby przeprowadzić, wskazując na obrazach Matejki głównych bohaterów: obraz stanowiłby tło do opowiadania.

Nauczyciel winien gromadzić starannie wszystko, co się do pogadanek historycznych przydać może, a więc karty z wizerunkami różnych polskich bohaterów, reprodukcjami obrazów Matejki, Grottgera i t. d.

Również punktem wyjścia dla bardzo wielu pogadanek, szczególniej z czasów rozbiorowych i porozbiorowych, mogłaby być odpowiednia czytanka.

Przeczytanie zajmującego i barwnego opisu jakiegoś wypadku pomaga do wzbudzenia zainteresowania uczniów, niezmiernie cennego na każdej lekcji. Nauczyciel winien starannie gromadzić materjał do czytań historycznych. Jeżeli czytając jakąś powieść historyczną, natrafi na ustęp barwny i łatwy, nadający się do przeczytania, niech to sobie zaznaczy albo przepisze.

Plan lekcji. Lekcja powinna się składać z trzech części: 1) powtórzenia poprzedniej pogadanki zapomocą pytań albo ciągłego opowiadania uczniów, 2) nowej pogadanki, 3) przerobienia wspólnie z uczniami nowej pogadanki. Wobec tego nowa pogadanka nie powinna trwać dłużej, niż kwandrans. Po skończeniu opowiadania nauczyciela i powtórzeniu pogadanki zapomocą pytań i odpowiedzi jedno z dzieci powtórzy, co zapamiętało, inne zaś potem dodadzą pominięte szczegóły i w ten sposób cała klasa będzie zainteresowana opowiadaniem; zachęci to wszystkie dzieci do uwagi. Nauczyciel zapomocą kilku pytań raz jeszcze sprawdzi, czy uczniowie zrozumieli pogadankę i w paru krótkich zdaniach streści, czego się dzieci nauczyły. Jeżeli dzieci są rozwinięte, może nauczyciel wspólnie z niemi ułożyć streszczenie. Ma to bardzo dobrą stronę, bo dzieci przyzwyczajają się odróżniać fakty ważniejsze od mniej ważnych.

Przy powtórzeniu trzeba mieć na uwadze, żeby nie znudzić dzieci. Dlatego należy powtórzenie urozmaicić przeczytaniem jakiegoś odpowiedniego wiersza albo powiastki. Dla powtórzenia i pogłębienia dobre będą również takie pytania: który z królów, o których dzieci się uczyły, najwięcej się im to podoba i dlaczego? albo: kogo uważają za największego bohatera? i t. p.

Na takie pytanie mogą być różne odpowiedzi, np.: jeden z uczniów uzna za największego bohatera Czarnieckiego, inny zaś Żółkiewskiego. Niech każdy uzasadni swoje zdanie.

Jedna pogadanka może być rozłożona na dwie lekcje, nie należy tylko łączyć dwu pogadanek na jednej lekcji.

Program dla oddziału IV ułożony jest odrębnie. Kurs ujęty jest w szereg tematów, obejmujących pewne okresy naszych dziejów. Program podaje materjał obfity w tym celu, żeby nauczyciel mógł wybrać te tematy, które będzie mógł opracować, albo które uzna za najodpowiedniejsze dla danej szkoły ze względu na położenie miejscowości lub wspomnienia historyczne z nią związane. Nauczyciel nie jest zobowiązany trzymać się porządku, w jakim tematy te są ułożone. Jeżeli w toku nauki wypłynie jakaś kwestja, związana z treścią którego z tematów, należy ten temat uwzględnić. Ważną wskazówką mogą też być pytania uczniów, wykazujące zainteresowanie jakimś momentem lub postacią historyczną. Obrawszy pewien temat, nauczyciel przygotowuje sobie odpowiedni materjał do

opracowania pogadanki i odpowiednie czytanki dla uczniów oraz właściwe pomoce naukowe.

Ze względu na odrębny rozkład materjału i odrębny sposób ujęcia nauki, postępowanie metodyczne—przy uwzględnieniu podanych wyżej ogólnych zasad nauczania historji w szkole powszechnej—musi być dla oddziału IV-go nieco odmienne.

Do tematów takich, jak „Historja Polski w obrazach Matejki“ i „Grottger—malarz powstania styczniowego“ bezwarunkowo konieczne są reprodukcje (większe lub na pocztówkach) obrazów Matejki i Grottgera. Reprodukcje te uczniowie podczas lekcji muszą mieć przed oczami.

Omówienie każdego obrazka może poprzedzić wstęp historyczny bardzo żywy i barwny. Moment historyczny, przedstawiony na obrazie, musi w ustnem opowiadaniu nauczyciela wystąpić w oświetleniu jak najsilniejszem, aby dzieciom ułatwić zrozumienie i odczucie treści obrazu. Wtedy dopiero będzie mógł nauczyciel omówić każdą postać zosobna, wydobyć z dzieci wyjaśnienie wzajemnego do siebie stosunku przedstawionych postaci, ich uczuć, jak się one malują na obrazie, i związać to z opowiadaniem.

Może też nauczyciel postąpić w pewnych razach odwrotnie: zacząć od omawiania obrazka i wyjaśnienia z pomocą dzieci jego treści, a potem przejść do żywego opowiadania historycznego. Obie drogi mogą być dobre.

Pogadanki o miastach polskich będą zajmujące i celowe jedynie wtedy, jeżeli nauczyciel zwiedzi z dziećmi zabytki danego miasta lub — gdy tego uczynić nie może — pokaże im obrazki, przedstawiające te zabytki. Oglądany zabytek lub obrazek może służyć za punkt wyjścia do opowiadania, lub też odwrotnie opowiadanie można w odpowiednim momencie zilustrować wycieczką albo oglądaniem obrazków.

Pozostałe tematy mogą być ujęte dwojako, a mianowicie:

1) Lekcja może mieć, jak w latach poprzednich, formę pogadanki o charakterze bądź bardziej opowiadającym, bądź bardziej konferencyjnym, t. j. w formie rozmowy, pytań i odpowiedzi, zależnie od tego, czy mówimy o rzeczach zupełnie nowych, czy też powtarzamy i pogłębiamy to, czego dzieci już się uczyły. Pogadanka ta musi być, o ile możności, urozmaicona

czytaniem, oglądaniem i omawianiem obrazków i wycieczkami do miejsc pamiątkowych. Do czytania nadają się krótkie, barwne i zajmujące urywki łatwych książek historycznych, urywki treści beletrystycznej, np. historycznych powieści Sienkiewicza, wiersze Konopnickiej, niektóre śpiewy historyczne Niemcewicza i t. p. Można też odczytać odpowiednio dobrane urywki z autorów, o których opowiadamy.

2) Czytanie łatwych książeczek treści historycznej może służyć za punkt wyjścia i podstawę lekcji. Opowiadanie nauczyciela będzie tylko uzupełnieniem w razie potrzeby. Przy czytaniu takiem nauczyciel winien objaśnić trudniejsze wyrazy i zwroty, sprawdzić za pomocą pytań, czy dzieci tekst zrozumiały i treść jego należycie sobie przyswoiły, oraz żądać powtórzenia przeczytanego urywka w formie opowiadania. Łatwiejsze urywki mogą dzieci przeczytać w domu i zdać z nich sprawę na lekcji bądź w formie swobodnej rozmowy z nauczycielem, bądź w formie opowiadania ustnego i piśmiennego. Po przeczytaniu książeczki dzieci winny przy pomocy nauczyciela umieć streścić całość oraz ująć w krótkości dany moment historyczny.

Ponieważ pogadanki grupy I są pogłębieniem i powtórzeniem wiadomości z oddziału III, dzieci przypomną, co zapamiętały z kursu poprzedniego, nauczyciel rozszerzy i pogłębi te wiadomości nowemi szczegółami, opowiadając np. o wojnie z Krzyżakami i bitwie pod Płowcami za Łokietka, o Statucie wiślickim za Kazimierza Wielkiego, o ustanowieniu trybunałów przez Stefana Batorego i t. d. Jeżeli tematem pogadanki są dwie postaci historyczne, nauczyciel wspólnie z dziećmi scharakteryzuje je i zestawi.

Tematy p. t. Stosunek Polski do Litwy i Rusi, Stosunek Polski do Krzyżaków i Prus, Walki z Moskwą, Wojny tureckie, Wojny szwedzkie—mają charakter syntetyczny, dają całokształt danego zagadnienia. Należy dążyć, żeby, o ile to możliwe, dzieci dopomogły do zbudowania tego całokształtu. Zapomocą odpowiednich pytań nauczyciel przypomni potrzebne wiadomości, pogłębi je, uzupełni i powiąże w całość. Przy prowadzeniu tych tematów należy specjalnie uważać, ażeby uwydatnić momenty istotnie najważniejsze i nie przeciążać szczegółami.

Ponieważ nauczanie historji ma na celu rozbudzenie uczuć

i poznanie obowiązków obywatelskich, do programu oddziału IV-go włączone są pogadanki o działaczach społecznych, i o męczennikach w imię miłości Ojczyzny. Pogadanki te powinny być uwzględnione. Nauczyciel opowie choćby o jednym z wymienionych działaczy lub bohaterów.

Program kursu historji oddziału V i VI szkół siedmiooddziałowych zawiera pewne wiadomości z dziejów powszechnych. Uwzględnione są przedewszystkiem te momenty, które ściśle się wiążą z historją Polski albo rzucają pewne światło na zagadnienia z naszych dziejów, oraz te, które mogą się przyczynić do wyrobienia w uczniach pojęcia o postępie. Przez zestawienie obrazów z życia ludzkości w różnych epokach uczniowie zrozumieją, że ludzie stopniowo opanowywali przyrodę, coraz lepiej się organizowali, dzięki czemu życie stawało się coraz wygodniejsze, że dzisiejsze zdobycze cywilizacji zawdzięczamy pracy i twórczości całego szeregu pokoleń, że więc istnieje stały postęp. Zrozumieją, że ten postęp jest nietylko w dziedzinie materjalnej, ale i w dziedzinie ducha.

Punkty programu nie stanowią oddzielnych lekcyj; niektóre zawierają materjał do kilku lekcyj. Program wskazuje tylko ramy, które nauczyciel musi wypełnić materjałem historycznym. Przy wybieraniu tego materjału należy pamiętać, że można podawać tylko te fakty, które są dla dzieci zrozumiałe i interesujące i że zbyt wielka ilość faktów utrudnia uchwycenie nici przewodniej, którą powinna mieć każda lekcja. Szczególniej starannie należy wybierać materjał z dziejów powszechnych.

Dobrany materjał powinien być ułożony w szereg obrazów, ujętych jako żywe i barwne sceny historyczne, albo jako epizody, skupione koło postaci historycznych. Lekcja np. o życiu w Atenach i Sparcie może być przeprowadzona jako obraz życia Ateńczyka, który np. bierze udział w sądzie przysięgłych, należy do zgromadzenia narodowego, rozstrzygającego właśnie jakąś ważną sprawę, jak sprawę pokoju albo wojny ze Spartą. W podobny sposób można opowiedzieć o wychowaniu w Sparcie.

Punkt 10 (oddział V): Życie społeczne w Europie Zachodniej i w Polsce za Piastów powinien być rozwinięty jako szereg obrazów z życia poszczególnych stanów: kmieci, rycerzy, urzędników, duchowieństwa. Jako obraz życia w końcu w. 15-ego,

w przeciwstawieniu do dawniejszych czasów średniowiecza, powinny być podane wiadomości o Odrodzeniu.

Układ biograficzny mają takie lekcje jak np. wojna Grecji z Persją, skupiona około postaci Leonidasa, albo organizacja państwa Karola Wielkiego, jako wzór państwa średniowiecznego, przedstawiona jako obraz rządów Karola Wielkiego itp.

Niektóre punkty mają układ monograficzny: obrazy są tu skupione koło pewnego zagadnienia, są jego syntetycznem ujęciem. Nicią przewodnią np. punktu 9 (oddział V) jest stosunek Słowian i Niemców i walki Polski z Niemcami za pierwszych Piastów. Podobny układ mają punkty 15, 20 i t. d.

Aby zainteresować uczniów historją rodzinnego powiatu lub miasta, nauczyciel może w wykładzie dłużej zatrzymać się i obszerniej potraktować momenty mniej ważne, jeżeli się wiążą z historją okolicy, w której jest szkoła. Punkty np. 16 i 21 (oddział VI) mogą być rozmaicie ujęte w różnych stronach Polski: nauczyciel w Warszawie lub okolicy zwiedzi z uczniami pole bitwy pod Grochowem lub Wawrem, obszerniej o nich opowie i zachęci uczniów do odpowiedniej lektury, nauczyciel w Siedlcach lub okolicy o bitwie pod Grochowem opowie krócej, natomiast zatrzyma się nad bitwą pod Iganiami itd. Opowiadania o bohaterach walk powstańczych 1863 r. nauczyciel w Sandomierskim zwiąże z postacią Langiewicza, Czechowskiego, w Płockiem — Podlewskiego, na Podlasiu — ks. Brzóski itd.

Dążeniem nauczyciela powinno być pobudzenie uczniów do samodzielnej pracy, żeby się nie ograniczali do roli biernych, bardziej lub mniej uważnych słuchaczy, umiejących lepiej lub gorzej powtórzyć to, co im nauczyciel opowie. Nauczyciel nie powinien poprzestać na wykładzie i odpytywaniu, wszelkie pytania i uwagi uczniów są niesłychanie cenne, należy ich do tego zachęcać. Na lekcjach należy przeczytać i omówić niektóre łatwiej zrozumiałe dla młodzieży dokumenty historyczne, np. ustęp o znaczeniu miłości z Aktu Panów Unji horodelskiej, wyjątek z testamentu Zygmunta Augusta o znaczeniu unji, list Żółkiewskiego do żony przed bitwą pod Cecorą, ustęp o chłopach z konstytucji 3 maja, wyjątek z uniwersału połanieckiego, odezwę Rządu Narodowego 28 stycznia 1863 r. i inne.

Ważną rolę jako czynnik pracy samodzielnej odgrywa lek-

tura. Należy wskazywać uczniom utwory literatury pięknej, ilustrujące momenty omawiane na lekcjach historji; doskonale nadaje się pod tym względem większość powieści Kraszewskiego, Sienkiewicza, Gomulickiego, Gąsiorowskiego. Uczniowie oddziału V i VI mogą też czytać popularne i krótkie monografje historyczne. Nie dosyć jest jednak wybrać odpowiednią książkę i dać ją do ręki, należy potem koniecznie omówić ją, aby sprawdzić, czy została porządnie przeczytana, należycie zrozumiana i jakie wywarła wrażenie.

Nauczyciel może też i powinien pobudzić uczniów do zbierania rycin historycznych i portretów, do ozdabiania ścian klasy portretami i scenami historycznemi, ilustrującemi lekcję; należy tylko uważać, żeby obrazy były historycznie wierne i ładne. Niech uczniowie, słuchając opowiadania o sejmie czteroletnim, patrzą na portrety Małachowskiego, Kołłątaja, Staszica, Potockiego, Dekerta; kiedy zaś będzie mowa o walkach powstańczych w 1863 r., niech zawieszą na ścianie portrety bohaterów tych walk. Niektóre portrety przyniesie nauczyciel i zachęci uczniów do wyszukiwania innych.

Wycieczki do miejsc pamiątkowych są w oddziałach V i VI tak samo, jak w poprzednich, bardzo wskazane. Do każdej wycieczki powinni się uczniowie przygotować. Należy wskazać wszystkim odpowiednią lekturę i polecić opracowanie kilku tematów, związanych z wycieczką.

Dodatek.

Program oddziału III obowiązuje we wszystkich szkołach powszechnych. Gdy oddział III jest dwuletni (w szkole jednoklasowej), można w jednym roku prowadzić pogadanki wedle programu A, a w drugim wedle programu B. W innych szkołach wybór programu jest pozostawiony do woli nauczyciela, oczywiście po zawiadomieniu Inspektora Szkolnego.

Program oddziału IV, pozostawiający bardzo wiele swobody, obowiązuje również we wszystkich szkołach. W szkole jednoklasowej w oddziale IV (trzyletnim) zaleca się w każdym roku omawiać inne tematy lub czytać z dziećmi coraz inne książeczki treści historycznej. W szkole dwuklasowej należy go stosować

w oddziale IV i V, które mają wspólną naukę historji przez cztery lata.

W innych szkołach (siedmiooddziałowych) mających i na godzinach historji zajęcia „ciche“, należy w czasie nauki głośnej z jednym oddziałem zająć drugi oddział (inne oddziały) cichą lekturą książek treści historycznej, pisaniem sprawozdań z wycieczek, rysowaniem map historycznych i t. d. Ze względu na mniejszą znacznie liczbę godzin nauki głośnej, materjał naukowy trzeba skrócić ilościowo. Nauczanie można prowadzić w ten sposób, że poświęca się kolejno po jednej godzinie nauki głośnej każdemu oddziałowi lub na każdej godzinie poświęca się pół godziny jednemu oddziałowi, a pół godziny drugiemu.

